

Gisarov F.,
TDSHU o'qituvchisi

UYG'UR TILIDA O'ZLASHMA QATLAMGA OID TABOBAT ATAMALARI

Annotatsiya: Maqolada uyg'ur tili va undagi mavjud tabobat atamalari xususida so'z yuritiladi. Tabobat atamalari tarkibidagi internatsional leksikaga e'tibor qaratiladi. Bunda atamaning lug'aviy ma'nosi va til boyligini rivojlantirishdagi ahamiyati ochib beriladi.

Interleksikadan uyg'ur tilida unumli foydalanish uchun uni to'g'ri tarjima qilish masalasida fikrlar bildiriladi. Tarjima jarayonida uyg'ur tilining fonetik va leksik o'ziga xosliklari, hamda talab–normalarini nazardan qochirmaslik uchun amaliy ko'rsatmalar beriladi.

Maqolada g'arb va sharq sivilizatsiyalarining o'zaro ta'siri jarayonida turli tillardagi genetik va milliy mental jihatlari muhim ekanligiga urg'u beriladi.

Kalit so'zlar: internatsional atama, tabobat atamalari, genetik umumiylik, madaniy ta'sir, tashqi shakl o'xshashligi, interleksika, soxta xususiyatlari, “Tarjimoning soxta do'stlari”, yozuv grafikasi, fonetik o'ziga xosliklar, fonemik va morfemik xususiyatlar, xalqaro tibbiyot tili, lotin hamda grek alifbolari, uyg'ur alifbosi.

Annotation: The article deals with the Uyghur language and its existing medical terms. Emphasis is placed on the international vocabulary of medical terms. This reveals the lexical meaning of the term and its importance in the development of language richness.

For effective use of interlexica in the Uyghur language, opinions are expressed on the issue of its correct translation. In the process of translation, practical instructions are given to keep in mind the phonetic and lexical features of the Uyghur language, as well as the requirements and norms.

The article emphasizes the importance of genetic and national mental aspects in different languages in the process of interaction of western and eastern civilizations.

Keywords: international term, medical terms, genetic commonality, cultural influence, external form similarity, interlexica, false features, “False friends of translator”, writing graphics, phonetic features, phonemic and morphemic features, international medical language, Latin and Greek alphabets, the Uyghur alphabet.

Аннотация: В статье рассматривается уйгурский язык и существующие в нем медицинские термины. Особое внимание уделяется международному словарю медицинских терминов. Это раскрывает лексическое значение термина и его важность в развитии языкового богатства.

Для эффективного использования интерлексика в уйгурском языке высказываются мнения по вопросу его правильного перевода. В процессе перевода даются практические инструкции, учитывающие фонетические и лексические особенности уйгурского языка, а также требования и нормы.

В статье подчеркивается важность генетических и национальных ментальных аспектов в разных языках в процессе взаимодействия западной и восточной цивилизаций.

Ключевые слова: международный термин, медицинские термины, генетическая общность, культурное влияние, внешнее сходство форм, интерлексика, ложные признаки, «ложные друзья переводчика», письменная графика, фонетические признаки, фонематические и морфемические признаки, международный медицинский язык, латинский и греческий алфавиты, уйгурский алфавит.

Kirish

Zamonaviy uygʻur tili mavjud tashqi va ichki omillar taʼsiri ostida oʻz rivojlanish jarayonida qator surunkali evrilishlarni oʻz boshidan kechirmoqda. Shu oʻrinda Turkiy tillarining bosh boʻgʻinlaridan biri boʻlgan uygʻur tildi unda asrlar davomida bitilgan koʻplab bebaho badiiy ilmiy asarlarni oʻrganishda muammolar bilan yuzma yuz turibdi. Kelajak avlodlarga bu xazinalarni yetkazish va ulardan amaliy foydalanish yoʻllarini koʻrsatishda uygʻur tili va undagi til qonuniyatlarini oʻrgatish muhimdir, jumladan ingliz va xitoy tili orqali oʻzlashtirilayotgan lotincha hamda grekcha terminologiyalarni toʻgʻri tarjima qilish va anglash zaruriyati ustuvor ahamiyat kasb etmoqda.

Shu maʼnoda mavzuning dolzarbligi masalasi yaqqol koʻzga tashlanadi. Maqola internatsional terminologiyadan nafaqat tabobat sohasida balki ilm-fanning barcha jabhalarida unumli foydalanish lozim ekanligiga eʼtibor qaratadi. Mazkur maqolada uygʻur tabobatiga oid mabalarni tadqiq etish zarurati paydo boʻlmoqda. Garchi uygʻur tili bugungi kunda tashqi bosimlar ostida boʻlsa-da, u tilda yaratilgan ilmiy merosni oʻrganish va qayta ilmiy muomalaga kiritish bugungi davrning asosiy vazifalaridan boʻlib qolmoqda. “Uygʻur tabobati xom dorilar ilmi” entsiklopediyasida qariyb 600 ga yaqin oʻsimliklarning nomlari uygʻur tabobati atamaları sifatida keltirilgan boʻlib tadqiqot obʼekti sifatida hali toʻliq oʻrganilmagan.

Jahon tilshunosligi meʼyorlari asosida xalqaro atamalar sifatida qabul qilingan soʻzlar dunyodagi tillarga muqobil atamalar tarzida tarjima qilinib qoʻllanilib keladi.

“Internatsionalizm – jahon tillarida mavjud boʻlgan umumiy tarkibiy element boʻlib, u tillar oʻrtasidagi genetik umumiylik va madaniy taʼsir natijasida jamlanadi.

Bu soʻzlar tillarning oʻzaro taʼsiri yoki tasodifiy tashqi shakl oʻxshashligi tufayli bir xil koʻrinishni kasb etgan soʻzlar boʻlib, turli tillarda baʼzan bir xil maʼnoni anglatadi.

Internatsional elementlar jamlanmasini internatsional leksika yoki interleksika deb ataladi.

Muayyan tildagi internatsional tarkib bu tildagi shu soʻzlarning miqdorini boshqa tillardagi interleksika miqdori bilan solishtirish orqali aniqlanadi.

Tillar orasidagi taʼsir omili asosan interleksikaning joriylanishi va rivojlanish jarayonida yaqqol koʻzga tashlanadi. Tillarga tarqalish jihatidan muhim oʻrin egallashiga koʻra internatsional leksika tilshunoslikda alohida eʼtiborli ahamiyat kasb etadi.

Turli tillarda interleksika amaliyotining muhimligi muammosi tilshunoslar va tarjimonlar tomonidan bir oilaga tegishli qarindosh tillardagi shaklan bir-biriga oʻxshash soʻzlar “ayrim elementlarining soxta xususiyatlari mavjudligi”ni nazardan qochirib qoʻyishdadir. Bu kabi “Tarjimonning soxta doʻstlari” nafaqat boshlangʻich tajribaga ega boʻlgan tarjimonlarni, balki koʻp yillardan beri bu ish bilan shugʻullanib kelayotgan mutaxassislarni ham gohida chalgʻitib qoʻyuvchi jiddiy muammodir. Turli yillarda mazkur muammo tadqiqoti bilan koʻplab ilm soxiblari shugʻullanib kelishadi, ulardan V.V. Akulenko, A.D. Shveytser, R.A. Budagov, L.I. Borisovalarni keltirib oʻtish mumkin. Olim I. A. Kolesnik internatsionalizmlarni quyidagi asosiy uch guruhga ajratadi:

- 1) Turli tillarda shaklan bir biriga toʻliq mos keluvchi soʻzlar;
- 2) Yozuvda bir- biridan biroz farq qiluvchi soʻzlar;
- 3) Yozuvda bir -biridan qatʼiy farq qiluvchi soʻzlar.”

Yuqoridagi fikrlar bir til oilasiga yoki bir til guruhiga kiruvchi tillarga tegishli boʻlib, bunday tillardan tashqari turli til oilalariga yoki til guruhlariga kiruvchi tillar ham mavjud. Turli til oilalariga tegishli tillarda yozuv grafikasi, fonetik oʻziga xosliklar, fonemik va morfemik xususiyatlar mavjud.

Gʻarb va Sharq sivilizatsiyalarining oʻzaro taʼsiri internatsional atamalarda tilshunoslik tamoyillari nuqtai nazaridan kuzatilganda bu taʼsirni namoyon etuvchi qator omillar borligi koʻrinadi. Ушбу мақолада ғарбий тиллар ва шарқий тиллар муносабатларида муҳим аҳамиятга ega boʻlgan obʼektiv va subʼektiv omillardan ayrimlariga toʻxtalib oʻtish maqsadi qoʻyildi.

Qadimgi sivilizatsiyalar ilm-fan yutuqlari boshqa madaniyat vakillari tomonidan xalqaro atamalar asosida qabul qilinadi.

“Tibbiyotga oid yangiliklar, kasalliklar, dorilarning nomi necha asrlar davomida lotin-yunon tilida berilgan va bundan keyin ham shunday boʻlib qoladi. Lotin tili xalqaro tibbiyot tili deb tan olingan. Bu esa tibbiy olimlarning hamkorlikda ishlashlariga yanada yordamlashadi.”

Lotin tilida qadimgi olimlar va tabiblar koʻplab asarlar yozishgan va ular tabobat va tibbiyot fanining rivoji uchun ahamiyatli sanaladi.

Tib ilmining tarixiga nazar tashlanar ekan, tabobat atamalarining aksariyat qismi lotincha va yunoncha soʻzlardan iborat ekanligining shohidi boʻlinadi.

Dunyo mamlakatlari Tibbiyot Oliy taʼlim tizimida tibbiyotga oid terminlarni mukammal bilish talabi asosiy ekanligi zarurligini yaqqol isbotlaydi. Sababi Galen, Diogen, Buqrot kabi qadimgi rim-yunon olimlarining asarlari lotin tilida bitilgan ekanligidir.

Gʻarb tabobati atamalarining uygʻur tiliga oʻzlashishidagi oʻziga xosliklari. Sharq tabobatida alohida oʻrin tutgan uygʻur tabobati gʻarb tabobati ilgʻor tajribalarini oʻziga singdirish bilan birga mazkur sohadagi atamalarni ham uygʻur tiliga muvofiqlashtirdi. Dorivor oʻsimliklar, minerallar, shifobaxsh moddalarning uygʻurcha nomlari gʻarbiy atamalar bilan qiyoslandi. Bunda uygʻur tilining fonetik xususiyatlari birinchi oʻrinda eʼtiborga olindi. Lotincha, yunoncha nomlardagi oʻsha tillarga xos tovushlar uygʻur alifbosidagi muqobil tovushlarni ifodalovchi harflar yoki harflar birikmalari yordamida ifoda etildi.

Апсэнтийн نه پسه ننتين - Лот. Herba Artemisia absinthium
Асарун ناسارون - Лот. Herba asarum Heteropoides
Банан بانان - Инг. Common banana Fruit
Гаструдия ўти گاستروديه ئوتى - Лот. Rhizoma Gastrodiae elata
Дипсакус دىپساکۇس - Лот. Radix Dipsacus asper
Жинтияна جىنتيانا - Лот. Radix Gentiana scabra
Зэнживил زه نجوئل - Лот. Rhizoma Zingiberi officinale
Какинэч كاكينه چ - Лот. Fructos Physalis alkekengi
Кэбабэ كه بابە - Лот. Fructus Piper cubeba
Кэпа كه په - Лот. Fructus capparidis spinosa
Лимон لىمون - Лот. Fructus Citrus Limon
Магнулия ماگنوليا - Лот. Cortex Magnolia officinalis
Мастики румий مه ستكى رۇمى - Лот. Mastiche Pistacia Lentiscus
Мукал موقەل - Лот. Commiphora Mukul
Нилупар уруқи نىلۇپە ر ئۇرۇقى - Лот. Semen Nelumbo nucifera
Пистэ мэғизى پىستە مېغىزى - Лот. Semen Pistacia vera
Пўйрария илтизи پۇيرارپە يىلتىزى - Лот. Radix Pueraria lobata
Сисалиус سىسالىۇس - Лот. Ferula SinKiang ensis
Уйгуммия кувзуқи ئىگوممىيە قوۋزىقى - Лот. Cortex Eucommia ulmoides Ушнэ
ئۇشنە - Лот. Usnea diffracta,
Чалмугра яғи چالموгра يېغى - Инг. Oil Chaulmoogra tree seed
Эгирر - ئىگىرر - Acorus;
Чўнг япурмақли жинтияна چوڭ يوپورماقلى جىنتيانا - Лот. Radix Gentiana
walujewii,
Ушнэ ئۇشنە - Usnea,
Уйгуммия кувзуқи ئىگوممىيە قوۋزىقى - Лот. Cortex Eucommia ulmoides.
Keltirilgan tabobat atamalaridan ko'rinadiki, lotincha va uyg'urcha so'zlarda undosh tovushlar asosiy rol o'ynaydi, ular so'zning mazmunini aniqlashda muhim sanaladi. Lotin tilidagi jarangli undoshlarni uyg'ur tilidagi muqobillari bilan to'ldirishda uyg'ur tilidagi undoshlar ishtirok etadi, biroq so'zlardagi jaranglilarning jarangsizlanishi kabi holatlar sodir bo'ladi, masalan:
Зэфиран - Saffron bunda Z tovushi S tovushiga almashgan,
Какинэч - Alkekengi Bunda Ch tovushi J tovushiga aylangan,
Кафур - Лот. Camphora bunda lotinchadagi M harfi tushirib qoldirilgan,
Кэбабэ - Cubeba Bu atamalarda tarkibidagi E tovushi U tovushiga almashgan,
Магнулия - Magnolia bu atamalar tarkibidagi lotincha O tovushi uyg'urcha O' tovushiga o'zgarib talaffuz etilganligi aniqlandi.
Мастики - Mastiche so'zlarining oxirgi undoshlari o'zaro til xususiyatlari asosida almashganligi aniqlandi.
Мукал - Mukul so'zlaridagi uyg'urcha Q harfi lotincha K tovushi bilan almashganligi aniqlandi.
Нилупэр - Nymphaea asli eron tilidagi Nilufar so'zi lotin tili fonetik o'ziga xosligi ta'sirida yuqoridagi o'zgarishga uchraganligi aniqlandi. Nelumbo shakli ham aniqlandi.

Нэргис - Narcissus bu soʻzlarda esa lotincha shaklidagi soʻnggi boʻgʻin qoʻllanilmay ketganligi aniqlandi.

Пистэ - Pistacia bu soʻzlarda ham lotincha shakldagi ot yasovchi qoʻshimcha tushib ketganligi aniqlandi. Пўйрапия - Pueraria

Сана- Senna Bu atamalardagi juft undoshlar uygʻur tilida toq undoshga aylanib talaffuz etilishi aniqlandi.

Сукмуния- Scammonia bu atamalarda undoshlar oʻrin almashinishi va soddalashtirilishi kuzatiladi.

Тэмурихиндий- Tamarindus atamalarida arab tilidagi tamri xindiy moslashgan aniqlovchi birikmasi lotin tiliga grammatik qoidalarga binoan oʻzgarib kirib borganligi aniqlandi.

Турбут- Turpethum bu soʻzlarda esa lotincha jarangsiz P tovushi uygʻurcha jarangli B tovushiga oʻrin almashganligi aniqlandi.

Уйгуммия - Eucommia bu soʻzlarda esa lotincha jarangsiz P tovushi uygʻurcha jarangli B tovushiga oʻrin almashganligi aniqlandi.

Ушнэ- Usnea лотинча S harfi uygʻur tiliga Sh tovushi orqali ifodalanganligi aniqlandi.

Чалмугра - Chaulmoogra lotincha (au) diftongi a tovushi orqali, hamda qoʻsh OO ning Oʻ harfi bilan ifodalanganligi aniqlandi.

Internatsional atamalar tarjimasida eʼtiborli jihatlar. Tabobat atamalari tarjimasida eʼtiborli jihatlar quyidagilardan iborat deyish mumkin:

1) Lotin tilidagi soʻz va soʻz birikmalari tarkibidagi soʻz yasovchi va soʻz oʻzgartiruvchi qoʻshimchalarni maʼno anglatuvchi morfemalardan ajrata bilish koʻnikmasini rivojlantirish;

2) Lotin tilidagi yoki grek tilidagi fonetik oʻziga xosliklarni ifodalashda qoʻllanilgan diftonglarni uygʻur tilidagi undoshlar orqali ifodalashda eʼtiborli boʻlish;

3) Lotin yoki grek tillaridagi toq unlilar yoki diftonglarni uygʻur tilidagi unlilar yoki diftonglarga muqobil ravishda moslashtirish;

4) Lotin tilidagi jarangli va jarangsiz undoshlarning soʻzlarda assimilyasiyalanishi hodisasini nazarda tutish;

5) Jarangli tovushlarning jarangsizlanishi, jarangsiz tovushlarning esa uygʻurcha jarangli tovushlarga oʻzgarib muvofiqlashuvini toʻgʻri qoʻllash;

6) Jarangli tovushlarning jarangsizlanishi, jarangsiz tovushlarning esa uygʻurcha jarangli tovushlarga oʻzgarib muvofiqlashuvini toʻgʻri qoʻllash;

7) Internasional soʻzlarga soʻz yasovchi va soʻz oʻzgartiruvchi qoʻshimchalarni biriktirishda maʼno anglatuvchi boʻgʻinlarni tushirib qoldirmaslik;

8) Uygʻur tilida muqobili mavjud boʻlgan soʻz va atamalarning internasional variantidan unumli va oʻrinli foydalanish.

Xulosa

Bugungi jahon uygʻurshunosligida bir talay dolzarb muammolar mavjud boʻlib, internatsional terminologiya shulardan biri sifatida qaralishi mumkin. Zero fan texnika taraqqiyotida jahon tillarining obroʻsi soyasida milliy tillar oʻz rivojlanishida

oqsamoqda. Aslida qadimiy anʼanaviy tabobat atamalarining bebaholigini nazardan qochirmaslik kerak.

Interleksika terminining ahamiyati, tarjima jarayonida qoʻllanilish oʻrinlari borasida metodik koʻsatmalar berildi. Ish davomida gʻarb tillaridagi interleksika haqidagi jahon ilmiy nazariy qarashlariga tayanildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI

1. Abdurahim Yusup., Ali Hoji Emchi. «Uygʻur tabobati xom dorilar ilmi». Shinjong Xalq Sixxiya nashriyotida 2012 y. Beruniy Abu Rayhan.Farmakognoziya v meditsine (Issledovanie,perevod,primechaniya i ukazateli U.I. Karimova). Izbrannyyi proizvedeniya,T.IV-t. Tashkent, 1973.
2. Абу Али Ибн Сино «Тиб қонунлари». Тошкент. 1992. Ҳ.Ҳ.Холматов,С.У.Каримова,Ў.А.Аҳмедов,Р.С.Собиров биргаликда тўплаган “Доривор ўсимликларнинг лотинча-ўзбекча-русча-арабча ва форс-тожикча луғати” китоби.Тошкент 2004.
3. Нурмонов А.Танланган асарлар 2-жилд.Тошкент -2012.
4. Болиев М. Лотин тили ва тиббиёт терминологияси (Тиббиёт коллежлари ўқувчилари учун) Тошкент Абу Али ибн Сино номидаги тиббиёт нашриёти 2002 4-бет.
5. Бабенко Е.В. Доскоч В.Н. Теория и практика подсекция 5. Языковедение и иностранные языки. Особенности интернациональной лексики в сфере межъязыковой коммуникации. Украины, Киев.2010_3_19.
6. Халидов Б.З.Учебник арабского языка.Ташкент 1986.
7. Хитойча-русча луғат.Шанхай.1984.